

УДК 94 (477.83-25)''1939/1940'' (093.3):821.162.1-94''19''

ДЖЕРЕЛЬНИЙ ПОТЕНЦІЯЛ “ЩОДЕННИКА МАРІЇ ГАКЛІК. ЛЬВІВ, 1939–1940 рр.”

Наталія ЛЕШКОВИЧ

Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра історії Центральної та Східної Європи
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: leshkovych@bigmir.net

Наукова розвідка ілюструє трагічні події початку Другої світової війни та рецепцію львівською спільнотою політики радянської окупаційної влади. Цікавим джерелом цієї епохи, яке розкриває суспільно-політичні та соціально-економічні реалії повсякденного життя львів'ян в умовах радянської окупації, є маловідомий щоденник Марії Гаклік. Водночас щоденник виходить за межі проблеми радянської окупації Львова та відображає важливі складові суспільних відносин.

Ключові слова: Марія Гаклік, щоденник, Львів, радянська окупація.

Унаслідок таємних домовленостей радянського керівництва з гітлерівською Німеччиною 17 вересня 1939 р. Червона армія перейшла східний кордон Польщі по всій протяжності. Львів, який завзято захищався від німців, 22 вересня здався Червоній армії. Ці події стали початком політичних, суспільних, соціальних, економічних змін, яких зазнали мешканці Львова в період Другої світової війни та повоєнні часи. Найголовніше, що це змінило долю багатьох людей різних соціальних верств, професій, національностей, які утворювали унікальне з точки зору культури, ментальності, релігії суспільство. Найвиразніше доля львів'ян у цей період відтворена у спогадах та щоденниках.

Проте, цим джерелам не завжди надається належного значення щодо доцільності їх використання в історичних дослідженнях. На цю проблему звернув увагу Р. Голик. Свою позицію науковець підтвердив аналізом польської та української мемуаристики ХІХ–початку ХХІ ст., присвяченої історії Львова¹. У другій половині 1990-х рр. спостерігається падіння попиту на щоденники та спогади, у тому числі тих, що стосуються періоду 1939–1941 рр. У науковців з'явилися можливості досліджувати архівні джерела (раніше недоступні), внаслідок чого пріоритетом стало вивчення історичних умов, функціонування механізмів радянської окупаційної системи тощо².

¹ Роман Голик, “Місто і його душа: образ Львова у польській та українській мемуаристиці ХІХ – початку ХХІ ст.,” *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, № 17 (2008): 609–617.

² *Lwowskie pod okupacją sowiecką (1939–1941)*, red. Tomasz Bereza, “Relacje i wspomnienia” t. 9, (Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2006), 8.

Науковці зазвичай покликалися у своїх працях на найвідоміших польських і українських авторів спогадів про радянську окупацію 1939–1941 рр. Це, передусім, спогади польської аристократки, історика мистецтва, доцента Університету Яна Казимира Кароліни Лянцкоронської³, яка описала становище університетської наукової інтелігенції та політику радянської влади щодо неї в першій період окупації. Свої спогади про окупований Львів та суспільні перетворення в роки Другої світової війни залишив український науковець, публіцист, громадський діяч Роман Волчук⁴. Звертаючи увагу на особистість Р. Волчука як українського європейця, оборонця європейських цінностей Ярослав Грицак назвав його спомини “дуже важливими і, до певної міри, навіть винятковими”⁵. Цікавими є спогади українського поета, літературного критика, культурного діяча Остапа Тарнавського⁶, в яких він змальовує Львів як осередок українського літературного життя. Як представник письменницького середовища охоплює не лише українські, а й польські та єврейські літературні перспективи. Про трагічні події радянської окупації в 1939–1941 рр. та долю української еліти розповіли у своїх споминах організатор жіночого руху в Україні та поза її межами Мілена Рудницька⁷ та науковець Лариса Крушельницька⁸. Спогади Курта Левіна присвячені становищу євреїв в окупованому Львові⁹.

За останні роки інтерес до щоденникової літератури та спогадів, у тому числі періоду 1939–1941 рр., зріс. Значну роботу в пошуку, опрацюванні та публікації цих джерел проводить польський Інститут національної пам’яті. Одним із таких видань стало “*Lwowskie pod okupacją sowiecką (1939–1941)*”¹⁰, яке містить здебільшого неопубліковані раніше, або маловідомі спогади, щоденники представників різних соціальних верств, професій, що стосується багатьох аспектів періоду радянської та німецької окупації в роки Другої світової війни. Безпосередньо подіям в окупованому Львові присвячені спомини Адама Яза “У Львові за Советів”, о. Гіроніма Варахіма “В окупованому Львові”, Станіслава Скшипєка “У Львові під советською окупацією”, Гелени Далешик “Сама в советському Львові (від вересня 1939 до червня 1940 р.)”. Вони написані у формі коротких, фрагментарних спогадів про радянську окупацію Львова у 1939–

³ Karolina Lanckorońska, *Wspomnienia wojenne 22 IX 1939 – 5 IV 1945*. (Kraków: Wydawnictwo Znak, 2002), 368.

⁴ Роман Волчук, *Спомини з передвоєнного Львова та воєнного Відня*. (Київ: Критика, 2011), 179.

⁵ Ярослав Грицак, “Уявна і наявна історія одного регіону”, у Роман Волчук. *Спомини*, 182.

⁶ Остап Тарнавський, *Літературний Львів, 1939-1944: Спомини*. (Львів: Просвіта, 1995), 135.

⁷ *Західня Україна під большевиками*. Упоряд. М. Рудницька, (Нью-Йорк: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1958), 494.

⁸ Лариса Крушельницька, *Рубали ліс... (Спогади галичанки)*. (Львів: Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаника, 2001), 259.

⁹ Курт Левін, *Мандрівка крізь ілюзії*. (Львів: Свічадо, 2007), 478.

¹⁰ *Lwowskie pod okupacją...*, 152–197.

1941 рр. Найдокладніше зміст цього періоду та політику окупаційної радянської влади розкрито у спогадах С. Скшипека. Автори тих спогадів здебільшого належать до кола інтелігенції.

Значну наукову вагу таких джерел, як спогади та щоденники, засвідчує оригінальна праця Олі Гнатюк “Відвага і страх”¹¹. На підставі широкого залучення такого роду джерел дослідниця розкрила долю польської, української та єврейської творчої інтелігенції Львова в часи Другої світової війни та у повоєнні часи. За допомогою цих джерел їй вдалося позбутися деяких усталених мітів та уявлень, що були характерні для історіографії того періоду і сформувалися під тиском національних наративів.

Серед нечисленної кількості спогадів та щоденників, в яких відтворено долю жителів Львова в період радянської окупації 1939–1941 рр., на особливу увагу заслуговує щоденник Марії Гаклік. Цей рукопис був написаний у Львові в умовах радянської окупації, а виданий Вроцлавським відділенням Інституту національної пам’яті Польщі під редакцією Моніки Калі¹². Він зберігся в матеріалах по справі М. Гаклік у Вроцлавському архіві окружного Суду, яку передали Інститутові.

Особливість цього щоденника – що автор репрезентує, передусім, зріз великого масиву середнього прошарку інтелігенції Львова, оскільки за фахом М. Гаклік була журналісткою та вчителькою. Записи в щоденнику велися майже щоденно, тому це були живі враження від подій, що відбувалися. Їх писала незаангажована в політичних пристрастях людина, а здебільшого заклопотана проблемами як вижити в нових умовах. В щоденнику зафіксовано багато складових життя окупованого Львова. Особливо цікава сама постать М. Гаклік, її сприйняття подій, а також подальша її доля. Тому цей щоденник є цікавим джерелом періоду радянської окупації і до того ж, майже невідомим в Україні.

Марія Стефанія Гаклік (з дому Вернічек) народилася в серпні 1912 р., як вона пише, в с. Нестаниці Кам’яно-Струмилового повіту (сьогодні с. Нестаничі Радехівського району Львівської області). Померла в 1988 р. в Беляві, сучасне Валбжиске воєводство в Польщі. Перед війною закінчила Університет Яна Казимира у Львові і, як виглядає з її особистих записів, за фахом була журналісткою. В період радянської окупації мешкала у Львові в будинку при вул. Домса¹³. У вересні 1940 р. по закінченню педагогічного курсу отримала посаду вчителя історії і географії та виїхала на роботу до Радехова. В період німецької окупації М. Гаклік була вивезена до Німеччини на примусові роботи. Після завершення війни репатрійована до Польщі. Поселившись в Сілезії, почала працювати вчителем у державній Гімназії та ліцеї в Лешніці. Від 1948 р. мешкала в Олешні (повіт Дзержонюв), де викладала в державній школі та водночас проводила навчально-освітній курс для дорослих¹⁴.

¹¹ Оля Гнатюк, *Відвага і страх*. (Київ: Дух і Літера, 2015), 496.

¹² Maria Gąlik, *Dziennik. Lwów 12 października 1939 – 13 września 1940*, red. Monika Kała, „Studia i materiały”, t. 2. (Wrocław: Instytut Pamięci Narodowej, 2002), 119.

¹³ Від 1991 р. – вул. Петра Війтовича (між вулицями Шептицьких і митрополита Андрея).

¹⁴ Ibidem, 10.

У зазначеному виданні вміщено документи, що стосуються подальшої долі М. Гаклік. Це матеріяли слідства і суду (листування, обвинувальний акт, протокол засідання суду, вирок суду). У 1949 р. М. Гаклік на підставі доносу одного з членів ПОРП¹⁵ затримали органи безпеки в Дзержонюві та обвинуватили в “публічному заклик до дій, спрямованих проти союзу Польської держави з Радянським Союзом та зборі і переховуванні нелегальної літератури, зміст якої міг завдати істотної шкоди інтересам Польської держави”¹⁶. В обвинувальному акті підкреслювалося, що М. Гаклік “змолоду була вихована в антирадянському та антидемократичному дусі” та наведено висловлювання, яких припустилася М. Гаклік з учнями та слухачами курсів: “Росія завжди була ворогом Польщі і ніколи не була другом”; “в околицях Катині під час минулої війни росіяни знищили польських генералів і офіцерів, і з одного боку били нас німці, а з іншого – росіяни”; “тому такий вітер на вулиці, що повісився Сталін”¹⁷. Підставою для обвинувачення стали і знайдені нотатки та листи під час обшуку помешкання, які, як зазначала М. Гаклік, стали джерелом для написання задуманої книжки “*Wiatr w oczy*” (“Вітер в очі”), рукопис якої вона знищила. Знайдені листи були адресовані до представників державної адміністрації, відомих постатей культури, в яких М. Гаклік критикує негативні реалії суспільного життя повоєнної комуністичної Польщі, пов’язані з політизацією шкільної освіти, ідеологізацією за радянським зразком процесу виховання молоді, руйнування норм суспільного життя, пов’язаних з моральністю, культурою, патріотизмом¹⁸.

Військовий окружний суд у Вроцлаві виніс вирок, згідно з яким М. Гаклік була позбавлена волі на чотири роки і на два роки громадянських прав. В обґрунтуванні вироку йшлося, що результати судового слідства засвідчили недостатність в діях М. Гаклік істотних елементів складу злочину, а саме закликів до дій. Натомість, визначаючи міру покарання, суд взяв до уваги соціальне походження обвинуваченої, її вороже ставлення до суспільно-політичного устрою Польської держави та її союзу з Радянським Союзом¹⁹. Можна погодитися з Монікою Калою, що нові суспільно-політичні умови повоєнної Польщі неминуче спричинили до драматичних подій, в яких проявився характер, позиція й особистість Марії Гаклік²⁰. Необхідно тільки додати, що мова йде про моральність, вболівання за свою батьківщину, патріотизм. Ці риси не зламали навіть роки окупації у Львові, які пережила Марія.

Серед документів, що стало ще одним доказом в обвинуваченні М. Гаклік, був згаданий вище щоденник, зміст якого свідчив про “ворожість”,

¹⁵ Польська об’єднана робітничка партія, утворена в 1948 р., проголошувала завдання побудови “фундаментального соціалізму” на засадах марксистсько-ленінського вчення.

¹⁶ Ibidem, 86.

¹⁷ Ibidem, 86–7.

¹⁸ Ibidem, 79–85.

¹⁹ Ibidem, 99.

²⁰ Ibidem, 12.

“нелояльність” автора до Радянського Союзу і радянських порядків. Записи в щоденнику починаються від жовтня 1939 р. і закінчуються у вересні 1940 р. Вони є короткими, лаконічними і фіксують основні події минулого дня. Авторка передає свої індивідуальні переживання, але вони відтворюють становище значної частини пересічних мешканців Львова. За стислими записами проглядається особистість М. Гаклік, що викликає зацікавлення. Навіть невелика інформація в щоденнику розкриває її інтелектуальний світ, духовні запити, інтереси, характер. Перед нами постає ерудована, освічена, молода людина, з гострим критичним складом розуму, яка володіє кількома чужоземними мовами (німецькою, французькою), збирає і читає літературу багатьох чужоземних авторів, грає на фортепіано, збирає ноти та тексти пісень. Серед творів художньої літератури ми знаходимо автора популярних в ХІХ ст. в Німеччині романів Августа Юліюша Лафонтayne, англійського письменника, фантаста Герберта Джорджа Велса, англійського письменника, автора повістей для молоді Томаса Майна Ріда, німецького новеліста Томаса Манна, польського драматурга, публіциста Зоф’ї Налковської, польської письменниці і драматурга Марії Велопольської, англійського поета, драматурга Оскара Віллса Валда, шотландського письменника Еріка Роберта Лінклатера, американського письменника Джеймса Олівера Кервуда, англійського драматурга Джорджа Бернарда Шоу, польського поета Адама Міцкевича тощо²¹. Крім того, збирала і переписувала ноти і тексти музичних творів багатьох композиторів²². Це було нормою життя М. Гаклік і свідчило про духовні потреби широкого кола львівської інтелігенції. Не дивно, що опинившись після війни в комуністичній Польщі, Марія зазнала розчарування. У своїх листах того періоду вона звертає увагу на низький інтелектуальний рівень діячів культури, освіти, байдуже ставлення польських чиновників до культурних пам’яток та цінностей. Порівнюючи комуністичну реальність з довоєнним часом, М. Гаклік зазначає, що “перед війною побачила частину світу, бачила багато цікавих речей, пізнала багато цікавих людей...”²³.

Авторка швидко змогла оцінити зміст подій, які відбувалися у Львові внаслідок радянської окупації. Записи в щоденнику є унікальними, оскільки є живими враженнями, які потім не змінювалися. Зрозуміло, що однією з провідних тем записів є зміни в суспільно-політичному та економічному житті та їх сприйняття, пов’язані з приходом радянської влади. В щоденнику зафіксовано події, які характеризують політику та заходи радянської влади щодо населення окупованих територій. Однією із складових цієї політики стали масові депортації населення²⁴. 16 лютого 1940 р. Марія записала: “Кацапи вивозять цілі села вглиб

²¹ Ibidem, 15, 17, 41, 57, 61, 66, 70.

²² Ibidem, 18, 19, 20, 24.

²³ Ibidem, 83.

²⁴ Польський історик Гжегож Грицюк виділяє чотири хвилі депортації на східних кресах: лютий 1940 – перша хвиля, яка стосувалася сільської місцевості, з Львівського округу в лютому 1940 р. було депортовано 4043 родини (20 966 осіб); у квітні 1940 – друга, яка охопила міське

Росії. Люди замерзають в дорозі. Замерзлі діти, зняті з потягу, лежать уздовж залізниці”. Цього ж дня було занотовано і про виселення зі Львова з вул. Черешневої²⁵ всіх мешканців, переважно родин польських офіцерів. Відтак 1 квітня 1940 р. зроблено запис, що “Калмики вивозять цілі села. Всі на Урал. Звідтіля приходять листи з проханням про гроші та їжу. Здається їм дали тільки пили і сокири для того, щоби самі собі дали раду”. Є інформація і про жахливі умови життя депортованих: “Працюють без оплати. Живуть у кімнаті без вікон. Їсти дають раз на день”(записано 20 червня 1940 р.).

У щоденнику знаходимо інформацію і про проблему біженців. М. Гаклік стала свідком їх вивезення. Згадується також і про німецькі переселенські комісії, одна із яких була розташована у Львові²⁶. Ця інформація в щоденнику є важливою, оскільки процеси, що стосувалися переселення людей, змінили кількісний та національний склад населення у Львові²⁷.

Ці нові реалії радянської окупації, пов’язані з депортаціями, переселеннями доповнюють в щоденнику записи про пограбування окупаційною владою мешканців сіл, містечок, Львова; намаганням посилити контроль за суспільством. Відтак 12 жовтня 1939 р. М. Гаклік зробила запис: “В магазини заходять, минаючи черги, і скуповують у людей все з-під носа”. 27 жовтня того ж року було зафіксовано: “Москалі конфісковують швейні машини і радіоапаратуру”. 6 грудня 1940 р. відмітила: “Кацапи грабують села”, 18 січня цього ж року записала: “Калмики грабують по селах і містечках. Забирають меблі, постіль, вбрання, взуття, худобу, хліб, молочні продукти”.

Авторка звернула також увагу на застосування радянською владою методів тотального контролю за людністю окупованих територій. Передусім, це кампанія паспортизації, під час якої радянська влада демонструвала своє ставлення до

населення (під час перших хвиль найчисленнішу групу становили поляки); червень–липень 1940 р. – третя, яка стосувалася переважно євреїв (яких відмовилися приймати німці); четверта – травень 1941 р. – охопила здебільшого родини українців, засуджених за діяльність в національному русі (Grzegorz Hryciuk, „Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948”. (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005), 180–181.

²⁵ Вул. Черешнева входила до складу так званої офіцерської колонії, яка знаходилася довкола вул. Офіцерської (від 1993 р. вул. В. Самійленка).

²⁶ Maria Gaklik, *Dziennik*, 53.

²⁷ З початком війни на східні креси Речі Посполитої почалися втечі біженців з територій німецької окупації (центральна і західна Польща). Ілюзії щодо німців спричинили втечі із східних кресів на територію німецької окупації. Станом на грудень 1939 р. у Львові укриття знайшли від 300 до 600 тисяч втікачів з території німецької окупації. На територію Генерального Губернаторства втікло 1040 тис. осіб, здебільшого українці, яким загрожували репресії з боку радянської влади. Німецькі переселенські комісії займалися справою біженців, а також етнічних німців, що жили на території радянської окупації. За 1939–1940 рр. зі Львова до Німеччини було переселено 6625 етнічних німців, а з Львівського округу – 26435. На схід було виселено 125 тис. осіб зі Східної Галичини, у тому числі приблизно 93 тис. місцевих мешканців і близько 34 тис. біженців з центральної і західної Польщі. Втрати населення Східної Галичини сягали близько 200 тис. осіб (поляків – 120 тис. (60%), українців 60 тис. (30%), євреїв – 15 тис. (10%), а разом з переселеними німцями – 255 тис.) (Grzegorz Hryciuk. „Przemiany...”, 166–169, 186.)

громадян²⁸. Із записів в щоденнику видно, що деякі знайомі М. Гаклік не дістали паспортів, а відтак, мають бути вивезені²⁹.

Записи в щоденнику передають психологічну атмосферу та сприйняття цих подій мешканцями Львова, ставлення до них різних верств людности, особисті враження. Депортації, репресії, пограбування породжували відчуття страху. Знаходимо в щоденнику короткі і, разом з тим, емоційні записи: “Вмираю зі страху, що буде далі”³⁰. Це почуття страху львівської інтелігенції, яке її супроводжувало весь період радянської окупації ґрунтовно описала у своїй праці О. Гнатюк³¹.

Нову владу авторка щоденника характеризує як окупаційну. Дня 29 жовтня 1939 р. вона записала в щоденнику, що на Гетьманських валах³² відбувся парад радянського війська і прокоментувала: “Непереможна армія (яка героїчно напала з тилу на Польщу) пройшла парадним маршем перед командувачем Тимошенком”. Те, що авторка вживає терміни “москалі”, “кацапи”, “калмики”, “командир”, “більшовики” свідчить про їх поширення у Львові та відповідне сприйняття радянської влади більшістю населення. З іронією Марія Гаклік говорить про ту частину населення, які з довірою вітали радянську владу: “Голота бігає з червоними полотнами і голосить. Не розуміють, що не на них спирається ця влада”³³. Більшовицьку владу львівська інтелігенція сприймала як тимчасове непорозуміння і тому вірили у зміну міжнародної ситуації і повернення до нормального життя. Представники творчої інтелігенції намагалися навіть пророкувати цій “неволі” не більше як півтора року, на що авторка записала в щоденнику – “дрібниця”³⁴.

Львівська інтелігенція цікавилася політикою, ніколи не була байдужою до всіх міжнародних подій. Це підтверджує щоденник М. Гаклік. З перших днів окупації Марія пильно стежила за подіями, які розгорталися в Європі з початком Другої світової війни. В щоденникових записах йдеться про перебіг подій, даються критичні коментарі щодо політики урядів європейських країн, окремих політиків. В них є надія на близькі зміни і, разом з тим, гіркота та розчарування. Після пропагандистських гучних гасел напередодні війни польських правлячих кіл, зокрема маршалка Едварда Ридз-Смігли на кшталт “Не віддамо навіть гудзика!”³⁵, поразка польського уряду на початку війни викликала критику в

²⁸ Влада могла відмовити у видачі паспорта, видати тимчасове посвідчення на три місяці, або видати паспорт з так зв. §11, що означало заборону особі проживати у великих містах та в прикордонній зоні (впродовж десяти днів вимагалось покинути Львів). Grzegorz Hryciuk, *Polacy we Lwowie 1939–1944: życie codzienne*. (Warszawa: Książka i Wiedza, 2000), 57–59.

²⁹ Maria Gaklik, *Dziennik*, 56.

³⁰ Ibidem, 23–6.

³¹ Оля Гнатюк. *Відвага і страх*, 16,17,21,25.

³² Сьогодні – проспект Свободи.

³³ Maria Gaklik, *Dziennik*, 16.

³⁴ Ibidem, 25.

³⁵ Оля Гнатюк. *Відвага і страх*, 93.

суспільстві. З цього приводу М Гаклік залишила запис: “Польські ендеки кричать в Парижі і називають уряд озоновців³⁶ запроданцями і зрадниками, а я вважаю їх тільки бандою звичайних злодіїв, а Ридза за простого дурня”³⁷. Такі настрої були характерні серед львівської інтелігенції. Повідомлення радянської влади про провокації з боку Фінляндії не викликали сумнівів, що “як завжди брешуть, а самі зачіпають”, а на подальші події Зимової радянсько-фінської війни (1939–1940) авторка зауважила: “Більшовики вже звільнили Фінляндію, як і нас! Утворили навіть уряд для Фінляндії. Bravo! Біс!”³⁸. Події так зв. “дивної війни” в Європі викликали подив і розчарування. Знаходимо запис за 4 травня 1940 р.: “Короткозорі панове англійці вимагають повернення англійського війська з Норвегії. Цілком слушно, але цікаво, що зробили, якщо б Німеччині захотілося висадитися у Великобританії. Не думаю, щоб були настільки такими дурнями, скоріше підозрюю, що дістали б або німецькі, або радянські гроші, так само як наша впевненість, довіра – сильні, об’єднані і готові”³⁹. Такі критичні за змістом коментарі зроблені в щоденнику і щодо інших міжнародних подій. Вони характеризують всі подальші міжнародні та військові події, що відбувалися на території Бельгії, Норвегії, Голландії, Франції, Швейцарії, Італії, Японії, Румунії, а також політику урядів цих країн⁴⁰.

Значна частина записів у щоденнику відтворює соціально-економічні зміни та побутові проблеми, що було пов’язано з руйнуванням радянською владою попереднього укладу життя. Йдеться про постійні черги за продовольчими та промисловими товарами, що тісно пов’язано із згоранням торгівлі, ліквідацією приватних крамниць, дефіцитом товарів тощо⁴¹. Більшість представників інтелігенції, хто був позбавлений посад і роботи (у тому числі і М. Гаклік) вимушені були виживати, торгуючи речами на “Кракідалах”⁴² та інших торгових місцях, або вимінюючи одяг, взуття на харчі⁴³. Майже кожного дня Марія підраховувала “stan kasy”, адже ціни на харчі та товари для такої категорії населення були високі⁴⁴. Оцінюючи ситуацію, авторка з характерним для неї

³⁶ Табір національного єднання, утворений у 1937 р., проголошували понадсоціально значення держави і підкреслювали роль війська в її захисті; об’єднувалося навколо маршалка Е. Ридз-Смігли, прихильника правління “твердої руки”.

³⁷ Maria Gaklik, *Dziennik*, 17.

³⁸ Ibidem, 19.

³⁹ Передвоєнне пропагандистське гасло Табору національного єднання, поширене в газетах, плакатах.

⁴⁰ Maria Gaklik, *Dziennik*, 32, 33, 36, 38–40, 49, 51, 58, 64, 65.

⁴¹ Ibidem, 19. 46, 49, 56, 60.

⁴² Традиційний торговельний базар на Краківській площі.

⁴³ Ibidem, 21–7, 30, 43.

⁴⁴ Пляшка оливи (400 гр.) коштувала 3 руб., хліб – 1.60–2.20 руб., 1 кг. сала – 25 руб., 1 кг гречки – 3, 80, яйця – 1, 50, 1 л молока – 5 руб., чорнила – від 4 до 15 руб., перо для ручки – 5 руб., мило – 1, 90 руб. Місячна зарплатня робітника в той період складала від 75 до 400 рублів. За зарплатню робітника можна було купити 3–4 кг сала (Ibidem, 23,30–39, 40–45, 56).

сарказмом записала в щоденнику: “Дістала ...копчену російську рибу. Є уособленням нашої коханої “держави” – голова, хвіст, жабри, шкіра з лусками, кістки, кишки – тільки немає м’яса”⁴⁵.

Життя з побутової точки зору було складне. Марія винаймала кімнату в будинку при вул. Домса (тепер П. Війтовича). Доводилося майже кожен день носити відра з водою та вугіллям. Ледве зводячи кінці з кінцями, авторка дотримується традицій духовного, культурного та естетичного життя. Вона постійно відвідує службу в костелі Ельжбети та храмі Св. Юра. Якщо ще вдавалося придбати парфуми, зробити манікюр, то купити нові речі було складно, часто доводилося ремонтувати одяг. Картини побутового життя в щоденнику передаються через короткі записи про щоденні проблеми, турботи – свої, своїх знайомих, мешканців будинку⁴⁶. Хоча записи в щоденнику зроблені літературною польською мовою, водночас авторка вживає характерний львівський діалект⁴⁷. Картини побуту, щоденного життя, спілкування мешканців будинку, відносини з іншими особами, діалект передають картину неповторного львівського менталітету та колориту.

Щоденник М. Таклік є цікавим джерелом, в якому яскраво простежується протиріччя тієї епохи. З одного боку – це дух міста з його вулицями, районами, храмами, навчальними закладами, релігійними традиціями, менталітетом. У щоденнику окреслюється історичний простір Львова. Події, зафіксовані в ньому, пов’язані з вулицями, будівлями, комунікаціями, районами, що становлять унікальність цього міста. Серед них – Гетьманські вали (тепер – пр. Свободи), вулиці – Яблонівських (Шота Руставелі), Красіцьких (І. Огієнка), Кармеліцька (Просвіти), Сикстуська (П. Дорошенка), Словацького, Томіцького (Коперніка), Казімержовська (нижня частина вулиці Городоцької до вулиці Шевченка), Леона Сапєги (С. Бандери), Чаховського (О. Чоловського), Длугоша (Кирила і Методія), Бочковського (Одеська), Академічна (пр. Шевченка), Мохнацького (М. Драгоманова), Св. Терези (Митрополита А. Шептицького) та ін.; райони Львова – Голоско, Брюховичі, Клепарів, Підзамче, Знесіння; торговельні центри – Кракідали, пасаж Міколяша; храми – св. Ельжбети (св. Єлизавети), св. Юра; заклади – Університет Яна Казимира (Університет ім. Івана Франка), Народна лікарня ім. Шептицького.

З іншого – історичним традиціям міста протистоїть політика “визволителів”, що позначилося в нав’язуванні нової політичної культури, ідеологічних стереотипів, моральності. В щоденнику прослідковуються методи і зміст політики радянської окупаційної влади в національній сфері, культурі, освіті. На початковому етапі окупації радянська влада намагалася на тлі поверхової

⁴⁵ Maria Gaklik, *Dziennik*, 29.

⁴⁶ *Ibidem*, 15, 21–2, 32–9.

⁴⁷ Facet (особа), szrega (оплата за відкриття брами), koks (хліб), bałakaś (своєрідна львівська говірка), trumbulka (зелена цибуля), buchciki, buchta (солодка булка), gruz (підсмажена ячмінна мука), krasa (червона квасоля), sulc (м’ясо в галеретці), batiar (волоцюга, пияк), kułaś (йти), rajdać – плиткувати (*Ibidem*, 18–9, 30–8, 40–4, 62).

українізації усунути польську інтелігенцію, особливо у сфері освіти. Саме з цим і зіткнулась М. Гаклік, втративши роботу в школі. В січні 1940 р. Обласний відділ народної освіти повернув їй заяву і документи, відмовивши в посаді вчительки. В такій ситуації опинилися знайомі та родичі авторки⁴⁸. Знайти іншу будь-яку роботу було складно. На біржі праці⁴⁹, куди звернулася М. Гаклік, їй запропонували роботу друкарки (хоча і безрезультатно), тому доводилося погоджуватися на випадкові пропозиції⁵⁰.

Від другої половини 1940 р. радянська влада почала проводити курс на повернення та залучення до роботи звільнених раніше польських учителів⁵¹. Відкрили підготовчі курси для тих, хто має вищу освіту, на які була зарахована М. Гаклік. Навчання тривало від середини червня до кінця серпня 1940 р. і завершилося складанням іспитів⁵². Слухачі курсів отримували стипендію, що дорівнювала 125 рублям. Як свідчать записи в щоденнику, важливою метою навчання було ідеологічне “перевиховання” вчителів. Крім історії Львова, української мови, економічної географії, фізичної географії, педагогіки, чужих мов викладалася “Історія ВКП (б)”. По завершенню курсів випускників скеровували на роботу в різні міста. Марія Гаклік отримала посаду вчителя історії і географії в Нестаничах, місці свого народження⁵³.

Отже, на відміну від спогадів та щоденників, авторами яких були представники політичної, культурної, наукової еліти, щоденник М. Гаклік показує долю людини середнього прошарку львівської інтелігенції періоду радянської окупації Львова у 1939–1940 рр. Зміст щоденника розкриває як звичайні громадяни сприймали події, пов’язані з початком Другої світової війни, нову владу, якими були долі окремих людей. Щоденник містить враження, які з часом авторка не переписувала і не доповнювала. Він є яскравим джерелом епохи, яке ілюструє злам історичної традиції розвитку багатокультурної і багатонаціональної львівської спільноти, що почався з першою радянською окупацією.

Водночас щоденник М. Гаклік виходить за межі тільки проблеми радянської окупації 1939–1940 рр. Він характеризує львівську спільноту, особливо інтелігенцію, розкриває її духовний світ, традиції, індивідуальну та суспільну свідомість, ментальність, охоплює історичний простір Львова. Важливими для розуміння є також проблеми моральні, естетичні, духовні тогочасного суспільства. Щоденник М. Гаклік доводить значення такого типу джерел для історичних досліджень та підтверджує роль інтелігенції у збереженні пам’яті про даний період історії.

⁴⁸ Maria Gaklik, *Dziennik*, 22, 43.

⁴⁹ Була ліквідована 1 березня 1940 р.

⁵⁰ Maria Gaklik, *Dziennik*, 25–27.

⁵¹ Grzegorz Hryciuk. *Polacy we Lwowie 1939–1944: życie codzienne*. (Warszawa: Książka i Wiedza, 2000), 180–181

⁵² Ibidem, 46, 55.

⁵³ Ibidem, 46–70.

SOURCE EFFICIENCY OF THE “DIARY OF MARIA GAKLIK LVIV, 1939-1940”

Natalya LESHKOVYCH

Ivan Franko National University of Lviv
Department of the History of Central and Eastern Europe
Universytetska str.1, 79000 Lviv, Ukraine
e-mail: leshkovych@bigmir.net

On September 22, 1939, the Red Army occupied Lviv and this event was the beginning of the political, social and economic changes experienced by its inhabitants. The Red Army brought the destruction of the political traditions, mentality, and religion of the Lviv community, which affected the fate of many people of different social level, professions, and nationalities. Most clearly, the fate of Lviv during this period is reflected in the sources of private nature. The main problem of this work is the change of socio-political and socio-economic realities, living conditions during the Soviet occupation of Lviv in 1939–1941 in the context of everyday life, based on the analysis and comparative characteristics of the little-known diary of Maria Gaklik.

In recent years, interest to the diaries and memoirs has grown. Scientists usually refer in their writings to the most famous Polish, Ukrainian and Jewish authors of the memories of the Soviet occupation of 1939–1941. These are the memories of the Polish nobility, art historians, Professors of the University of Yana Kazimiera Carolina Ljanskoronskaya, who described the situation of the university scientific intelligentsia and the Soviet policy power over it in the first period of occupation. Roman Volchuk, a Ukrainian scientist, publicist, and public figure, left his memories of the occupied Lviv and social transformations. Many scholars find interesting the memories of the Ukrainian poet, literary critic, the cultural figure of Ostap Tarnavsky, in which he depicts Lviv as the center of Ukrainian literary life. In her memoirs, a scientist Larisa Krushelnytska, described about the tragic events of the Soviet occupation of Lviv in 1939–1941 and the fate of the Ukrainian elite. The life of the Jews in occupied Lviv is shown in the memories of Kurt Levin. Mariya Gaklik wrote her memoirs in Lviv under the Soviet occupation, the Wroclaw Branch of the Polish National Remembrance Institute issued them. The peculiarity of this diary is that the author represents the middle stratum of the intelligentsia of Lviv, as a specialist, a journalist, and a teacher. Entries in the diary were conducted almost daily, so it was the perception of ordinary citizens of the realities of the Soviet occupation. Many different components of the life of the occupied city were shown in the diary. Therefore, this diary is an interesting source of knowledge about the period of Soviet occupation.

The main topics of the diary entries by M. Gaklik are changes in the social and political life of Lviv and their perceptions associated with the advent of Soviet power. Entries in the diary convey the psychological atmosphere and perception of these events by the inhabitants of Lviv, the attitude of them to different segments of the population, personal impressions. Much of the entries in the diary are devoted to socio-economic changes and everyday problems, which were associated with the destruction of the previous style of life by the Soviet authorities. The diary follows the methods and content of the policy of the Soviet occupation authorities in the national sphere, culture and education. Interesting information is about the course of international events in Europe related to the beginning of the Second World War and the author's comments.

This research shows that, unlike memories and diaries, sponsored by representatives of the political, cultural, and scientific elites, the diary of M. Gaklik shows the fate of a person who represents the representatives of the middle class of the Lviv intelligentsia during the period of the Soviet occupation of Lviv in 1939–1941. The content of the diary demonstrates how ordinary citizens perceived events associated with the beginning of the Second World War. The diary contains impressions that have not been replenished and supplemented over time. At the same time, the diary of M. Gaklik goes beyond

the problems of the Soviet occupation of Lviv in 1930–1941. It complements the picture of Lviv community, especially the intelligentsia, revealing its spiritual world, mentality, traditions, individual and public consciousness, and covers the territorial space of Lviv. The diary of M. Gaklik proves the value of this type of source for historical research.

Keywords: Mariya Gaklik, diary, Lviv, soviet occupation

REFERENCES

- Gaklik, Mariya. Official Lviv 12 1939 – 13 September 1940, ed. Monika Kala, “Studies and materials”, t. 2. Wrocław: Institute of Peoples’ memory, 2002 (in Polish)
- Hnatiuk, Olya. Bravery and fear. Kyiv: Spirit and letter, 2015. (in Ukrainian)
- Lviv under the Soviet occupation (1939–1941)*, ed.. Tomash Bereza, “Relations and Memory” Zeshov: Institute of Peoples’ memory, 2006. (in Polish)
- Hriciuk, Gzegoz. *Peoples’ and demographic transformations in the Eastern Galicia and Volhynia in 1931–1948*. Torun: Editing office of Adam Marszalek, 2005. (in Polish)
- Hriciuk, Gzegoz. *Polish people in Lviv 1939–1944: everyday life*. Warsaw: Book and Language, 2000. (in Polish)
- Holyk Roman. “City and its Soul: the image of Lviv in the Polish and Ukrainian Memoirs XIX – beginning of the XXI cent.,” *Ukraine: cultural heritage, national conscience, statehood*, №17 (2008): 609–617. (in Ukrainian)
- Tarnavskij, Ostap. *Literary Lviv, 1939–1944: Remembrance*. Lviv: Prosvita, 1995. (in Ukrainian)
- Volchuk, Roman. *Pre-war Lviv Recollections and Vienna under war*. Kyiv: Critics, 2011. (in Ukrainian)
- Lanckorońska, Karolina. *War Recollections 22 IX 1939 – 5 IV 1945*. Kraków: Sign, 2002. (in Polish)
- Krushelnytska, Larysa. *Fallen Trees (Recollections of the man from the Galicia)*. Lviv: Lviv Scientific library named after Vasyl Stefanyk, 2001. (in Ukrainian)
- Rudnytska, M. *Western Ukraine under the Bolshevism Arrangement*. New York: Scientific society named after T. Shevchenko, 1958. (in Ukrainian)
- Levin, Kurt. *The Journey through Illusions*. Lviv: Svichado 2007. (in Ukrainian)